

Курганевич В.І.,

аспірант кафедри глобалістики, євроінтеграції

та управління національною безпекою,

Національна академія державного управління при Президентові України

Правові засади регулювання суспільно-масових явищ у контексті забезпечення національної безпеки України

У межах статті зроблено аналіз правового регулювання соціально-масових явищ як умови забезпечення національної безпеки України. Висвітлено історичні та сучасні підходи на основі синтезу теоретичних матеріалів та науково-практичних розвідок фахівців соціальної, психологічної та політичної сфер. Здійснено огляд основ правового регулювання в контексті базисної умови розвитку об'єктів національної безпеки, що визначає характер суспільно-масових процесів та методів впливу на нього. Доведено, що сьогодні потрібні нові підходи до розгляду витоків агресивної деструктивності мас та натовпів як чинників, що зумовлюють необхідність державних механізмів реагування на загрози забезпечення внутрішньополітичної стабільності в Україні.

Ключові слова: національна безпека, соціально-масові явища, маси, натовп, бунт, революція, штучні маси.

Kurganevich V.I. Legal basis regulation of social and mass phenomena in the context of national security Ukraine

Within the article made a detailed analysis of legal regulation of social and mass phenomena as a condition for Ukraine's national security. Deals with the historical and modern approaches based on the synthesis of theoretical and scientific material specialists of social, psychological and political sphere. Done overview of the basics of legal regulation in the context of the basic conditions of the objects of national security, defining the nature of social and mass processes and methods of influence on him. Proved that today require new approaches for dealing with the origins of aggression and destructiveness of mass crowds as factors that contribute to the need for state mechanisms for responding to threats to ensuring political stability in Ukraine.

Key words: national safety, social-mass phenomena, the masses, crowd, rebelling, revolution, piece the masses.

Курганевич В.И. Правовые основы регулирования общественно-массовых явлений в контексте обеспечения национальной безопасности Украины

В статье представлен анализ правового регулирования социально-массовых явлений как условие обеспечения национальной безопасности Украины. Освещены исторические и современные подходы, что основаны на синтезе теоретических материалов и научно-практических исследований специалистов социальной, психологической и политической сфер. Осуществлен обзор основ правового регулирования в контексте базисного условия развития объектов национальной безопасности, что задает вектор общественно-массовых процессов и методов влияния на него. Доказано, что на сегодняшний день необходимы новые подходы к рассмотрению истоков агрессивной деструктивности масс как факторов, обуславливающих необходимость государственных механизмов реагирования на угрозы обеспечения внутривнутриполитической стабильности в Украине.

Ключевые слова: национальная безопасность, социально-массовые явления, массы, толпа, бунт, революция, штучные массы.

Постановка проблеми. Сьогодні питання національної безпеки в Україні та світі стоять особливо гостро, а вирішення має набувати нових якостей: забезпечувати збереження, відновлення і розвиток діяльності людини в контексті реалізації нею законних прав та інтересів. Також актуалізувалося питання міжнародної безпеки, яке має розширити нинішні обрії, включивши до себе фундаментальні засади права національної безпеки окремих країн. Адже діалог цивілізацій, глобалізація загроз і відповідна глобалізація систем безпеки

передбачають формування й виникнення нових процесуальних зв'язків, відносин, регулятором яких має виступати національна безпека на державному рівні, і концептуально оновлена міжнародна безпека.

Процеси інтеграції до систем колективної безпеки зумовлюють адекватну необхідність у наповненні національних правових систем новими стандартами, покликаними певним чином гармонізувати як самі безпекові відносини, які у цьому разі об'єднують держави, так і відповідне їх безпекове законодавство [3, с. 108–116].

Однією із правових засад регулювання національної безпеки є регулювання суспільно-масових явищ як в Україні, так і у світі, адже глибинне розуміння натовпу дає можливість заглянути у світ масової душі, що є антиподом душі індивідуальної. Аналізу означених процесів і буде присвячено статтю.

Слід зазначити, що проблема масових явищ здебільшого розглядалася соціальною психологією. Саме соціальна психологія першою звернулася до аналізу причин і наслідків активності мас. Було визначено головні принципи, за якими відбувається згуртування індивідів у маси й натовпи, розмежовано самі поняття “маса” і “натовп” та проаналізовано ті психологічні фактори, які діють у подібних утвореннях.

У перші десятиліття ХХ ст. проблема мас виходить із суто соціально-психологічних рамок і стає об'єктом філософського та правового аналізу. У наш час масові явища почали набувати глобального характеру. Маси втрачали свої національні та професійні ознаки. Виникали наднаціональні утворення, такі як, наприклад, класи. Для аналізу всіх цих новітніх викликів часу однієї лише психології було вже недостатньо, і проблема мас та натовпів перейшла в міждисциплінарну сферу досліджень.

Інтерес до проблеми мас і натовпів розвивався кількома шляхами. Маси досліджувалися через їхню соціально-економічну активність, через класову належність (марксизм); через проблему втрати гуманістичних основ життя (екзистенціалізм, персоналізм); через аналіз тоталітаризму як породження ери мас (франкфуртська школа, неомарксизм тощо); через проблему маніпуляції масовою свідомістю та через “генеологію влади” (постструктуралізм тощо). Сьогодні інтерес до цієї проблеми не зник. Навпаки, активно досліджуються і впроваджуються методи впливу на масову свідомість (реклама, пропаганда, паблік рилейшнз).

Аналіз останніх публікацій. Питання соціально-масових явищ, регулювання їх у контексті національної безпеки є досить актуальним як у вивченні вітчизняними дослідниками, так і зарубіжними. Першим дослідником мас і натовпів, особливо їхніх соціально-психологічних особливостей, був французький соціолог, соціальний психолог і філософ Г.Лебон. Соціально-психологічні аспекти мас і натовпів розглядалися в працях З.Фрейда, який уперше розмежував маси на природні (натовпи) і штучні (церква, військо), на тривалі (народи, нації) і нетривкі (бунти, революції), на гомогенні (з однорідними елементами) і негомогенні (різноелементні). Г.Тард аналізував явище зараження та його дію в натовпі,

Е.Фромм досліджував проблему агресивності та деструктивності людини і маси в епоху тоталітарних режимів. Т.Адорно аналізував психологічні чинники, що сприяють таким явищам, як конформізм і авторитаризм. В.Райх досліджував психологію мас у контексті фашистського режиму. О.Кабанес і Л.Насса на прикладі подій Великої французької революції провели глибокий соціально-психологічний аналіз активності натовпів у періоди революцій. В.Франкл вивчав масову поведінку в умовах концентраційних таборів. Крім цих авторів, певні узагальнення щодо проблематики мас і натовпів зробив французький соціопсихолог С.Московічі. Цікавими в цьому контексті є наукові розвідки учня Ч.Ломброзо С.Сігела, який досліджував поведінку натовпу крізь призму криміналістики і з позицій теорії про вроджену злочинність.

Що ж стосується соціально-психологічних її аспектів, ці питання висвітлювали З.Фрейд, О.Кабанес, Л.Насса, Г.Тард і С.Сігел. У працях Т.Адорно, Г.Арендта, Е.Фромма, В.Райха, В.Франкла означена проблема розглядається через аналіз тоталітарних режимів у Європі.

Серед західних соціологів і філософів, які досліджували маси і натовпи, слід назвати Г.Зіммеля, П.Сорокіна, Ф.Ар'еса, М.Горкгаймера, Ш.Ейзенштадта, К.Мангейма та багато інших.

Загальна характеристика причин появи та ролі мас і натовпів в історії ХХ ст., аналіз чинників, що стояли за епохою мас, міститься у творах К.Мангейма, Й.Гейзенги, А.Вебера, Е.Мун'є, Х.Ортеги-і-Гассета. Специфічний погляд на проблему через аналіз соціально-економічних причин знаходимо в К.Маркса, Е.Гобсбаума, Ш.Ейзенштадта, праці яких присвячені питанням революції.

Аналіз штучних мас (без віднесення їх саме до фрейдівської класифікації) має місце в працях Г.Бемера, Г.Ч.Лі, Т.Лейна, А.Фроссара (церква, монастирі), К.Клаузевиця (військо), М.Фуко, К.Бодло, Р.Естабля (школа, лікарня, в'язниця). Проблема маніпуляції штучними масами і масами взагалі розглядається в творчості А.Грамші, Д.Карнегі та багатьох інших. У російських дослідженнях цієї проблеми стосуються роботи Ю.Левади, С.Кара-Мурзи, А.Цуладзе, Є.Доценка та ін. В Україні спостерігається недостатність літератури за означеною темою, але деякі дослідження все ж ведуться через аналіз паблік рилейшнз та технологій виборів (Г.Почепцов, В.Королько, В.Бебик). Вплив на маси під час виборів аналізується і російськими дослідниками А.Максимовим, А.Поніделком, А.Лукашевим та ін. Вплив засобів масової інформації та маніпуляція свідомістю до певної міри аналізується у творах Е.Тоффлера.

Відчутний внесок у розуміння питання про причини та наслідки ери мас зробили О.Шпенглер, А.Тойнбі, М.Шелер, М.Штірнер, Ж.Желев, М.де Унамуну та ін. Особливе місце посідають і праці теоретиків та практиків тоталітарних режимів А.Гітлера і А.Розенберга.

Питання національної безпеки останніх років досліджували в теорії держави і права – М.Левицька, Ю.Максименко, В.Медведчук, М.Пендюра; у конституційному праві – І.Петрів, З.Чуйко; в адміністративному праві і державному управлінні – С.Городянко, О.Логінов, Є.Ольховський, С.Пашков, Г.Ситник, О.Теличкін, О.Хіміч; у кримінальному праві – І.Горбачова,

О.Литвин, В.Мисливий, В.Окнян, О.Пашенко; у міжнародному праві – С.Білоцький, А.Делинський, А.Дмитрієв, М.Микієвич, В.Ржевська, Ю.Фисун.

Мета дослідження – здійснити аналіз феномену правового регулювання соціально-масових явищ в історичній реконструкції та в горизонті сучасних взаємовпливів.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. Роль мас в історії є значною, але здебільшого із-за ірраціональної структури масової людини в результаті активної дії мас досягається абсолютно протилежний до очікуваного результат: маси руйнують і дестабілізують усталений порядок для того, щоб повернутися, врешті-решт, до початкових форм існування – до того самого порядку з оновленим апаратом зі створення ілюзій.

Натомість новітня історія людства характеризувалася повстанням на арені суспільних відносин нового, до цього часу слабо вираженого, явища, яким виявився натовп. Зрозуміло, що натовп був і за часів античності, і в Середньовіччі. Але лише натовпи, що утворювалися в результаті дії якоїсь ідеї або вождя, стали ознакою часу десь із кінця XVIII ст., коли вони набули певних ознак мобільності та ідеологічної спрямованості. Досить ґрунтовно аналіз натовпу розкриває у своєму дослідженні Ю.Омельченко, простежує причини змін, які тісно пов'язані з низкою чинників, серед яких слід назвати перегляд цінностей та установок на сприйняття влади. Якщо в середні віки стихійні натовпи виникали в результаті реакції на страх перед хворобою або чимось невідомим, залишаючись байдужими до питань заперечення ціннісних та владних основ суспільства, то вже за часів Великої Французької революції натовп вимагав корінної зміни основ соціальної світобудови. Далі, з розвитком кожної революції або певного бунту, натовпи вже активніше виходили з тіні історії, стаючи рушіями самого суспільного розвитку. Таким чином, вони були причетні до кожної великої історичної події, що мала місце в Європі за останні кілька століть, особливо це стосується ХХ ст., в якому натовпи продемонстрували себе в усій своїй демонічній та злочинній силі. Та не слід думати, що суспільство, ніби й навчене гірким досвідом панування злочинного натовпу, проаналізувало всі помилки та створило захисні механізми проти його дії. У цьому і була помилка тих, хто недооцінював натовп та ті чинники, які можуть мобілізувати та гуртувати людей в утворення, які сліпо підпорядковуються ідеям та вождям, які вміло використовують вроджені психологічні вади людини, такі як агресивність і деструктивність, і вміють їх розбудити та спрямувати в потрібне собі русло. Особливо плідним для маніпулювання натовпами є період нестабільності та економічної руйнації. Саме в такі періоди легше збудити в суспільстві злочинний вірус агресії та, об'єднавши людей навколо деструктивної мети, знайшовши якогось ворога, погнати натовп знову на барикади чи на війни [6].

Серед головних характеристик натовпу є деструктивність, спрямованість на руйнацію, агресивність, підвищена емоційність, схильність підпадати під зовнішній вплив, відчуття сили при великій чисельності, схильність до миттєвого зараження, нетривала активність, податливість до страху та неспроможність

реально й тверезо оцінювати дійсність. Разом з цими характеристиками встановлено, що натовпи виявляють протилежні за своїм змістом схильності – до руйнації та до консерватизму. Натовпи, поряд із імпульсивністю, мінливістю, легковірністю, нетерпимістю, однобічністю в оцінках, виявляють й інший бік своєї сутності – необхідність до консервування наявної ситуації.

Найповнішим виявом активності натовпів є бунти, заколоти, за сучасних умов – мітинги, демонстрації, вулична хода, стадіонні та театралізовані шоу. Останнім часом натовпи втратили свою бунтарську та революційну спрямованість, вони здебільшого відійшли на маргінальні позиції в історії.

Поряд із натовпами існують і маси. Це утворення почало з'являтися внаслідок швидкого розвитку промислового виробництва, зростання міст, розшарування традиційних соціальних груп, втрати ними споконвічних позицій у контексті формування головних засадничих ідеологем буття. Маси, на відміну від натовпів, є тривалими утвореннями, вони мають свою свідомість, яка містить цілу систему переконань, вірувань, ідеологічних, етичних характеристик, що склалися в стереотипи.

Важливим видом мас у цілому є штучні маси, до яких відносять армію (військо) та церкву (монастир). На думку Ю.Омельченко, саме тут вперше почали запроваджуватися дисциплінарні методи впливу на масу. Ці методи сягають своїм корінням у монастирські статuti, які були пристосовані до умов постійно діючих регулярних армій. Стосовно штучних мас уперше почали застосовувати муштру й тотальний нагляд і контроль [6].

Відносно штучних мас поряд із уподібненням та ідентифікацією, які ріднять індивідів у штучних масах, широкого вжитку набули і штучні методи об'єднання, серед яких особливе місце посідають дисципліна, муштра, нагляд, контроль, система покарань та заохочень.

Для сучасної України проблема мас і натовпів є надто актуальною. В контексті цієї проблематики мають сенс дослідження тих процесів, які відбуваються в сучасному українському суспільстві. Нинішній етап становлення державності в Україні пов'язаний із великою кількістю масових явищ, виступів, мітингів, демонстрацій, що є ознакою боротьби за відповідні структури в самому суспільстві [7]. Україна стикнулася з проблемою зовнішніх маніпуляцій, перед дією яких вона не спромоглася встановити певних бар'єрів. Тому зараз відбувається часто відверта боротьба на теренах України за вплив на наше суспільство між зовнішніми технологіями-маніпуляторами.

Натомість не можна не сказати про ще один сучасний елемент – публіку. Це продукт світової цивілізації, "герой нашого часу". Публіка увібрала в себе всі головні характеристики мас минулого і стала, таким чином, характеристикою сучасної епохи. По суті, публіка – це той різновид маси, який не лише схильний до чужих впливів, а й прагне, щоб на нього впливали. Поряд із появою публіки з'явилися і технології маніпуляції, що виростили в цілі науки. Ці маніпуляційні технології набули тотального характеру. Увесь світ охоплений маніпуляціями, будь-то економіка, культура чи політика. Цей висновок дає підстави говорити про тоталітарний характер сучасності. Але цей тоталітаризм

особливий. Він не зрощує вождів, а продукує функціонерів, чиновників від мас, які покликані охороняти свою гегемонію від вторгнення ззовні, оскільки будь-які внутрішні порухи до зміни існуючого стану стають неможливими, вони виштовхуються у маргінальні сфери [3].

Усі ці та інші процеси зумовлюють адекватну необхідність у наповненні національних правових систем новими стандартами, покликаними певним чином гармонізувати як самі безпекові відносини, які у цьому разі об'єднують держави, так і відповідне їх безпекове законодавство.

У праці “Національна і міжнародна безпека у визначеннях та поняттях” В.Ліпкан і О.Ліпкан аналізують такі стандарти у кількох аспектах. Відповідно до першого, безпековий стандарт – нормативний документ, що фіксує комплекс норм, правил, термінів та понять, вимог, які є обов'язковими для застосування при забезпеченні безпеки (об'єкта, процесу стандартизації) [5, с. 37]. Відповідно до другого аспекту, який здебільшого аксіоматично превалує в безпековому середовищі, поняття “стандарт” не має конкретно визначеного змісту. Під ним розуміються певні правила, приписи, що відповідають іншим наперед заданим параметрам. Такими розпливчатиими і, що не мають чіткого визначення, термінами можна визнати: “стандарти НАТО”, “європейські стандарти”, “міжнародні стандарти”, “галузеві стандарти”, “стандарт безпеки” тощо.

Безперечно, можна зважати на такий підхід, розуміючи, що в його рамках йдеться про: можливість розроблення спільної, уніфікованої термінології, конкретної продукції, методи вимірювань рівня безпеки, ідентифікації загроз, методи, способи та засоби забезпечення безпеки, техніку безпеки тощо [2].

Утім, на думку В.Ліпкана, саме цю розмитість і має на меті усунути право національної безпеки, в рамках якого категорії набудуть чіткого юридичного змісту, будуть легітимізовані і відповідно однаково не лише розумітимуться суб'єктами безпекових правовідносин, а й застосовуватимуться в їхній практичній діяльності [3].

У цьому контексті правове регулювання слід розглядати як умову розвитку об'єктів національної безпеки, що визначають характер суспільно-масових процесів, методи впливу на цей розвиток, а також відповідальність за невиконання нормативно закріплених правил.

Водночас слід зважати на той факт, що система національної безпеки є складовою європейської та глобальної (універсальної) систем безпеки [8].

Відтак, можна висунути обґрунтовану гіпотезу: у процесі формування систем колективної безпеки відбувається імплементація і гармонізація елементів систем національної безпеки окремих країн відповідно до визначених принципів функціонування систем безпеки вищого порядку. Саме тому об'єктивною потребою сьогодення є зміна концепції права міжнародної безпеки, у тому числі регулювання суспільно-масових явищ, урахування розроблених теорією національної безпеки положень, не замикаючись і штучно не обмежуючись лише надбанням міжнародного права, роль якого є важливою, але не визначальною.

Право покликано сприяти прогресивній як соціальній діяльності, так і регулюванню суспільно-масових явищ. Безпека ж, виступаючи видом соціальної діяльності, за якої створюються умови для цієї діяльності, є нерозривно пов'язаною з правом, адже останнє (в розумінні природного права) наповнює безпекову царину ідеєю справедливості, всевершності права. І в цьому аспекті, а саме регулювання суспільно-масових явищ, підходячи до розуміння права передусім як природного, а не позитивного, безпека виступає органічним і дуальним компонентом правовладдя. У своїй монографії С.Головатий стосовно контексту нерозривної єдності позитивного права і безпеки зазначає, що без визнання та забезпечення верховенства права саме лише бажання захистити права людини неодмінно лишається недосяжним, а сам захист неефективним [1, с. 162].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Зазначимо, що правовладдя є неможливим без ефективно функціонуючої системи безпеки, у тому числі і в регулюванні суспільно-масових явищ, яка за допомогою системи повинна переходити в практичну площину її безпосередньої буттєвості.

Звідси випливає й інший, не менш важливий, висновок: національна безпека має спиратись не лише на позитивне, й на природне право, яке виступає для неї мірилом раціональності буттєвості самої безпеки, що не може бути описана поза правовою цариною.

Право національної безпеки дасть змогу, з одного боку, подолати стереотипи щодо всездозволеності спеціальних служб, а з другого – обмежить розуміння свободи вибору людини, включаючи засоби захисту і методи забезпечення власної безпеки. Адже, наприклад, тероризм із ідейних причин також можна розглядати як волюнтаристське розуміння свободи, і бажання щодо її втілення неприйнятними для цивілізованого суспільства радикальними засобами. У цьому випадку право національної безпеки здатне трансформувати свободу людини в її позитивну і конструктивну соціальну діяльність, корисну для суспільства і держави в цілому. Тому, крокуючи до європейських структур, прагнучи послуговуватись європейськими стандартами, слід визнати необхідність взаємопроникнення права міжнародної безпеки і права національної безпеки щодо регулювання суспільно-масових явищ одне в одне.

Таке взаємопроникнення поступово якщо й не привнесе європейські стандарти в безпосереднє буремне безпекове життя, то хоча б закладе правовий фундамент для того, щоб згодом, керуючись нормами права національної безпеки, безпекова діяльність наближалась до європейських стандартів: добра, віри, справедливості.

Відзначаючи, що на рівні правосвідомості формуються правила, які регулюють поведінку людини в суспільстві, право національної безпеки закладає фундамент для відпрацювання аксіологічних критеріїв дозволеної поведінки особи. У його рамках необхідно також розробляти процедурно-правове регулювання. Право національної безпеки в регулюванні суспільно-масових явищ має дати можливість представникам різних правових систем ідентифікувати діяльність суб'єктів за однозначними критеріями.

Можна стверджувати, що побіжний аналіз існуючих у вітчизняній науці джерел не дає змоги скласти цілісне та ґрунтовне уявлення ні про феномен національної безпеки, ні про можливі засади регулювання суспільно-масових явищ, ні в цілому прав національної безпеки. Актуальність і необхідність формування права національної безпеки в цілому та в регулюванні суспільно-масових явищ не виступають даниною моді в процесі неперевершеної ходи диверсифікації права на безліч іноді беззмістовних інститутів. Навпаки, це закладе фундамент для поступового правового і безпекового розвитку нашої країни, сприятиме повнішій реалізації принципу правовладдя, а також закладе фундамент для реалізації вже розроблених і успішно діючих європейських стандартів безпеки. Усе це слугуватиме основою безпекового розвою України, адже воно є дуальним із правом природним – правом на гідне життя і забезпечення його відповідними, визначеними законом, засобами.

Список використаних джерел

1. Головатий С. Верховенство права: український досвід : монографія : у 3 кн. / С. Головатий. – Кн. третя. – К. : Фенікс, 2006. – 470 с.
2. Горбулін В. П. Системно-концептуальні засади стратегії національної безпеки України / В. П. Горбулін, А. Б. Качинський. – К. : Євроатлантикінформ, 2007. – 592 с.
3. Ліпкан В. А. Основи права національної безпеки / В. А. Ліпкан // Право України. – 2009. – № 1. – С. 108–116.
4. Ліпкан В. А. Теорія національної безпеки : підручник / В. А. Ліпкан. – К. : КНТ, 2008. – 631 с.
5. Ліпкан В. А. Національна і міжнародна безпека у визначеннях та поняттях. – Вид. 2-ге допов. і переробл. / В. А. Ліпкан, О. С. Ліпкан. – К. : Текст, 2008. – 400 с.
6. Омельченко Ю. В. Соціально-філософські концепції мас як інструмент аналізу масовидних процесів : дис. ... канд. держ. упр. / Ю. В. Омельченко. – К., 2012. – 173 с.
7. Пономаренко Г. О. Управління у сфері забезпечення внутрішньої безпеки держави: адміністративно-правові засади : монографія / Г. О. Пономаренко. – Х. : Видавець ФОП Вапнярчук Н.М., 2007. – 448 с.
8. Ситник Г. П. Державне управління у сфері національної безпеки (концептуальні та організаційно-правові засади) : підручник / Г. П. Ситник. – К. : НАДУ, 2012. – 544 с.

References

1. Holovaty S. Verkhovenstvo prava: ukrayins'kyy dosvid: monohrafiya [Rule of law: Ukrainian experience] / S. Holovaty. – Knyha tretya. – K.: Feniks, 2006. – 470 s.
2. Horbulin V. P. Systemno-kontseptual'ni zasady stratehiyi natsional'noyi bezpeky Ukrayiny [System-conceptual principles of national security strategy of Ukraine] / V. P. Horbulin, A.B. Kachyns'kyu. – K. : Yevroatlankyinform, 2007. – 592 s.
3. Lipkan V. A. Osnovy prava natsional'noyi bezpeky[Basic Law of National Security] / V.A. Lipkan // Pravo Ukrayiny. – 2009. – # 1. – S. 108–116.
4. Lipkan V.A. Teoriya natsional'noyi bezpeky : [The theory of national security] / V.A. Lipkan. – K.: KNT, 2008. – 631 s.
5. Lipkan V. A. Natsional'na i mizhnarodna bezpeka u vyznachennyakh ta ponyattyakh. [National and International Security in definitions and concepts] / V.A. Lipkan, O.S. Lipkan. – K.: Tekst, 2008. – 400 s.
6. Omel'chenko Yu. V. Sotsial'no – filososfs'ki kontseptsiyi mas yak instrument analizu masovydneykh protsesiv [Socio – philosophical concepts like mass analysis tool mass processes] // dys. na zdotuttya kand. z derzh.upravlinnya / K., 2012. – 173 s.

7. Ponomarenko H. O. Upravlinnya u sferi zabezpechennya vnutrishn'oyi bezpeky derzhavy: administratyvno-pravovi zasady. [Office in the area of internal security, administrative and legal framework] / H.O. Ponomarenko. – Kh. : Vydavets' FOP Vapnyarchuk N.M., 2007. – 448 s.

8. Sytnyk H. P. Derzhavne upravlinnya u sferi natsional'noyi bezpeky (kontseptual'ni ta orhanizatsiyno-pravovi zasady) [State management in the field of national security (conceptual, organizational and legal principles)] / H.P. Sytnyk. – K.: NADU, 2012. – 544 s.